

זהר עמר

להשיב את אנטילופת הפולחן לארץ ישראל

במסגרת המאמצים להשיב לארץ ישראל את היות הבר שנכחדו, נגרע מקומה של אנטילופת הפולחן (Alcelaphus-buselaphus)¹. המכונה בעברית גם אנטילופת השרי.² אורך גופה 2.25 מ', צבעה חום אדמדם ולשני הזווים קרניים עבות וקצרות דמויות נבל (40 ס"מ). היא גבוהה יותר בכתפיה מאשר באחוריה, וראשה ארוך וצר. היא חיה בעדרים, שוכנת ערבות, ונפוצה כיום במיוחד במישורי הסוואנה שבדרום אפריקה. הנזכרים בתורה (דברים יד, ה). לדעתנו מדובר ביחמור,³ המוצא בתרגום השבעים: חום-אדמדם, בדומה ללשון הערבית (בשורש 'חמר').⁵ לפי פרשנות זו, ניתן להציע שהיחמור מייצג את משפחת האנטילופות שוכני ערבות שקרניהן כפופות קרני

למעלה: בובל בשמורת פג'רי בדומי שבמערב אפריקה

לשותות מים במקורות הנחלים הזורמים אל ים המלח, ושם הם תופסים אותו לפעמים. הבובל משוטט ברחבי חצי האי ערב ובצפון אפריקה. ד"ר שו (Shaw) מספר לנו שבראשית המאה שעברה היה נפוץ במקומות האלה, וגם אני ראיתי אותו שם לפעמים. הוא דומה מאוד לגנו של דרום אפריקה. זה 'בקר הבר' (בקר אלחוש) של הערבים. בימי קדם בוודאי היה נפוץ יותר.¹⁴

גם ישראל אהרונה וזהה את הבובל עם התאו המקראי, ואף הוא שמע מפני הבדווים על הפרטים שחיו לאורך בקע הירדן, שהאחרון שבהם ניצוד בשנת 1877.

מארחי בוואדי ערבה היו ערביי ג'הלין. בהם מצאתי ישישים, שאבי-אביהם צד את התאו, כשבא לשבור את צמאו על יד הנהרות הנופלים אל מזרח ימו של לוט (נחל ארטן ואחרים). רגליו האחוריות, שעליהן משענתו, חלשות היו, והן היו בעוכריו, כי כל מבקשי נפשו הדיביקוהו על נקלה בריכה על סוס. הוא היה גבוה מאוד, מצחו צר וארוך וצבע שערו אדום-צהוב - כצבע המדבר. ה'בדווים' נהוו בשם 'בקר-הבר'. הפרט האחרון נורה לפני ששים ושש שנים.¹⁵

לסיכום, הבובל, אף שלא ברור באופן מוחלט כיצד נקרא בתקופה המקראית, היה חלק בלתי נפרד מנופי ספר המדבר, מישור החוף והערבה, אם כי מדובר באוכלוסייה קטנה יחסית בהשוואה למיני האיילים והצבאים. זאת, בניגוד לבעל החיים המכונה בימינו בשם דישון (Addax nasomaculatus). שספק רב אם גדל בעבר בארץ ישראל.

לובל מספר תתי-מינים והוא סבל במאות השנים האחרונות מהאדם בעקבות ציד בלתי מבוקר והרס בתי גידול, וזה שהיה בעבר בארץ ישראל כנראה כבר נכחד. הפרטים האחרונים מתת-מין *buselaphus buselaphus* (באנגלית - Bupal Hartebeest) נעלמו בארצות כמו מרוקו, אלג'יריה ומצרים בראשית המאה העשרים, ביחד עם טורפיהם העיקריים - האריות. כנראה שהפרט האחרון ממין נקבה, מת בשנת 1923 בגן החיות בפריס.

אנטילופת הבובל
בשמורת הסרנגטי
בטנזניה.
צילום: עוזי פז

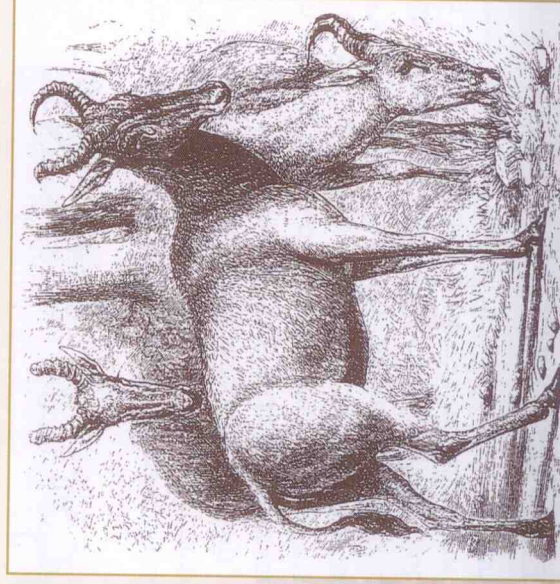
הבקר.⁶ מלבד זאת, נודעה בימי הביניים מסורת פרשנית אחרת, שזיהתה את הבובל עם התאו. נראה כי מקור הזיהוי בשמו הערבי של הבובל - 'בקר וחש' כלומר בקר בר,⁷ מונח הדומה במשמעותו לשור הבר הקדום, אך ככל הנראה אינו זהה לו.⁸ זיהויים מסופקים יותר שהוצעו לאנטילופת הבובל הם דישון וראם.⁹

ברור שהבובל חי בארץ ישראל בתקופת המקרא, כפי שעולה מהמצא האר-כיאוזולוגי. מכל מקום, עד כה נמצאו שרידיו מתקופה זו בשני אתרים מתקופת הברונזה המאוחרת והברזל: בלכיש,¹⁰ בתל שריעה,¹¹ ובאתרים נוספים מתקופת הברונזה הקדומה באשקלון ובתל גת, שם נשתמרה גם קרן לשלמותה. כן נמצאו עצמות מתקופת הברונזה הבינימית בתל ג'ילה. תפוצת עצמות הבובל בישראל מעידה כי המין היה נפוץ במישורים של דרום הארץ ובמישור החוף. מרבית העצמות שנתגלו באתרים נמצאו בהקשרים ארכאולוגיים שהכילו שרידי בעלי חיים נוספים והינם חלק משרידי ארוחות. העצמות שבורות בדרך כלל ולעתים מופיעים עליהן סימני שחיטה. הבובל והיעל מופיעים גם בציורי קיר קדומים שנמצאו במזרח סיני, ואין ספק שיונקים אלה ואחרים מייצגים תבנית נוף מדברית, שעמדה לפני המאיריים.¹²

לפי המקורות המאוחרים, בית גידולו של בעל חיים זה היה גם לאורך הערבה ובקעת הירדן. ר' אשתורי הפרחי, שישב בבית שאן בראשית המאה ה-14, ראה את בקר וחש, והוא מתאר בדייקנות מפליאה:

הוא שיש לו קרניים וטלפיים סימני טהרה ומצחו צר וגופו דק וגבוה מהשור וקרנותיו ישרים ועולים והוא אדום, ומהם ראיתי פה בית שאן הולך לתשורה.¹³

ה"ב טריסטראם, מחלוצי מחקר טבעה של ארץ ישראל, זיהה אותו עם התאו: את הבובל לא ראיתי בארץ-ישראל, אבל הוא קיים אל נכון בגבולות המזרחיים של גלעד ומואב. הוא מוכר היטב לערבים, והם מבטיחים לי שהוא יורד מפעם לפעם

הבובל בציור מ-1869.
מתוך ספרו של הכומר ווד
'בעלי חיים במקרא'.
לדעתו יש לזהותו עם
ה'חמור (מל"א ה' א')

במרחבי אפריקה נותרו עם זאת, תתי-מינים אחרים, הקרובים מאוד לובל שהיה בארץ ישראל במראם, בבית גידולם ובהתנהגותם האקולוגית, ואין שום מניעה, על כן, להביאם ולגדלם בשלב הראשון בגני חיות או בחי בר בערבה (בדומה ליענים שאינם מתת המין הארץ ישראלי שנכחד). האפשרויות לייבאו מאפריקה הן פשוטות יחסית, וגם התשתית והידע שנרכשו ברבות השנים בארץ בנושא השבת חיות התניך שנכחדו למקומות חיותם המקוריים, מבטיחים סיכויי הצלחה בכל הקשור להתאקלמותם בארץ.

הגשמת חזרתו של עם ישראל לארצו אינה שלמה כל עוד נופי שורשיו, ערש תרבותו והווייתו חסרים. פרויקט השבת הובל יוכל להצטרף לרשימה של צמחים ובעלי חיים ששכנו בנופיה הקדומים של הארץ, נעלמו והושבו, כמו שיבת התמר והאיל למינהו.

הערות:

1. תרגום שמו המדעי (מיוונית): 'בקר-איל': באנגלית: Hartebeest.
2. מ' דור, לכסיקון זואולוגי, תל אביב תשל"ו, עמ' 36.
3. ז' עמר, ר' בוכניק וג' ברעתי, "זיהוי החיות הטוררות שבמקרא לאור מחקר הארכיאולוגי לוגיה", קתדרה (התקבל במערכת).
4. י"מ לוינגר ומ' דור, "שבע החיות הטוררות", תורה ומדע, ד (תשל"ה), עמ' 49-57, ולא כפי שמקובל בלשון העברית המודרנית למין *Dama Mesopotamica*, ראו א' ביליק, "היחמור", בית מקרא, ג (תשי"ח), עמ' 20-25, לדעתנו מין זה נכלל במקרא בקבוצת ה"איל".
5. א' מרקוס, ברזילי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 65.
6. מ' כסלו, "בחינת הזיוויים של עשרת מעלי-הגרה הטוררים על-פי הטקסונומיה", סיני, קכה (תשי"ט), עמ' רכג-רכד.
7. ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השורשים, מהדורת ניובהאר, אוקספורד 1875, עמ' 757; ר' אשתורי הפרח, כפתור ופרח, מהדורת אי"מ לונדן, ב, ירושלים תרנ"ט, עמ' תשס"ה-תשס"ט.
8. מכל מקום מדובר בזיהוי חלופי לובפאלו (*Bubalus bubalis*) שאף הוא הוצע לזיהוי עם ה"יתאר", הדמיון הפונטי בשמם הלועזי הקדום – *Bubalus* אינו מקרי אפוא.
9. ראו ע' פז, לעבודה ולשמרה, ירושלים 2008, עמ' 16.

P. Croft, "Archaeozoological Studies", 10
 In: The Renewed Archaeological V –
 Excavation at Lachish (1973-1994)
 (D. Ussishkin ed.), Tel Aviv: Tel Aviv
 University Monograph Series, 2004, pp:
 2254-2348.

S.J.M. Davis, "Climatic change and the
 advent of domestication: the succession
 of ruminant artiodactyls in the Late
 Pleistocene-Holocene in the Israel
 region", *Paleorient*, 8/2, (1982), pp. 5-15.

24. ב' שלמון, "סלעים חיים", ארץ וטבע, 24
 (תשנ"ד), עמ' 45-54.

13. אשתורי הפרח, עמ' תשס"ט.

14. ה"ב טריסטרואם, החי והצומח של ארץ
 ישראל, חלק החי (תרגום ועריכה ה' מויאל),
 H.B. Tristram, 34 עמ' 2007, ירושלים
 Natural History of the Bible, London
 1867-84, p. 83; דומה שהמידע שהוא מביא
 ביזמן מסעותיו הוא מסופק ובעייתי; כאשר
 הוא מוזכר באזור ים המלח את 'בקר אלוחש',
 ומייחס אותם ל-*Antelope addax* (והמתרגם
 לעברית לצבי המדבר 1), ראו ה"ב טריסטרואם,
 מסע בארץ-ישראל (יומן 1863-1864), ירושלים
 תשל"ז, עמ' 218, הערה 8.

15. י' אהרונ, זכרונות זואולוג עברי, א, תל
 אביב תש"ג, עמ' 21-22.